

JEZYKOZNAWSTWO

Zofia Czapiga

Rzeszów

Operatory metatekstowe jako sygnały porządku logicznego w języku rosyjskim i ich polskie odpowiedniki

Wśród operatorów metatekstowych odrębną grupę stanowią takie, w których 'mówię' zawarte jest w semantyce głębokiej, uwikłane w dość złożone niekiedy struktury semantyczne, i na powierzchni niewidoczne¹. Często ma miejsce elipsa, kondensacja, pojedyncze wyrażenia oderwane są od całej frazy. K. Ożóg odnosi do nich m.in.: *krótko i węzłowato, po prostu, (jednym) słowem, a propos, zresztą, na marginesie, nawiasem, na przykład, z kolei, wreszcie, w końcu, w ogóle, po pierwsze, po drugie, (to) znaczy, co więcej*². Spośród rosyjskich należy wymienić: *между нами, (одним) словом, кста-ти, впрочем, например, примерно, так, значит, вернее, по-моему, по-нашему, по словам X, известно, главное, во-первых, во-вторых, итак, следовательно, таким образом, наконец, в конце концов, тем не менее*³ itp.

Ukryte w strukturze głębokiej 'mówię' można interpretować jako:

- wskazanie na źródło informacji 'zapowiadałam to, co mówią inni (również: co myślę sam) i co uważam za słuszne';
- wyrażenie stosunku do sposobu przekazywania (formułowania) informacji 'powiem inaczej, krótko, prościej, podsumuję';

¹ Zob. pracę autorki *Operatory metatekstowe z komponentem semantycznym 'mówić' w języku rosyjskim i polskim*, „Slavia Orientalis” (w druku).

² K. Ożóg, *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej*, Kraków 1990, s. 66–67.

³ *Грамматика русского языка. Синтаксис*, под ред. В. В. Виноградова, Москва 1954, т. 2, ч. 1, с. 159–160.

– ustosunkowanie treści danego fragmentu wypowiedzi do całego komunikatu ‘wyliczam poszczególne elementy w sposób uporządkowany w stosunku do całości’;

– zaznaczenie kierunku biegu myśli. Są to sygnały następstwa porządku logicznego ‘wymienię jakiś element z jakiegoś zbioru; zapowiadam wybór danego elementu’;

– dołączenie skojarzonej treści do całej wypowiedzi, są wykładnikami związków między fragmentami wypowiedzi. Również określają kierunek biegu myśli ‘powiem informację luźno powiązaną z informacją poprzednią’⁴.

Przedmiotem niniejszego opisu są rosyjskie operatory metatekstowe służące do ustosunkowania treści danego fragmentu wypowiedzi do całego komunikatu i zaznaczenia kierunku biegu myśli i ich polskie ekwiwalenty. Odgrywają one istotną rolę w stwarzaniu wewnętrznej spójności tekstu, czyli wewnętrznej spójności wyrażanej myśli, która, z kolei, odzwierciedla możliwe związki pomiędzy zjawiskami otaczającej rzeczywistości. Są to sygnały następstwa i porządku logicznego. Nie tworzą one same przez się spójności tekstu, lecz są najbardziej znaczącymi jej sygnałami w planie wyrażania⁵. Przy pomocy tych operatorów mówiący wskazuje, w jakim stosunku pozostaje dana część wypowiedzi do szerszego kontekstu. Służą one do:

– uściślenia, precyzowania, wyjaśniania pewnych fragmentów wypowiedzi: *значит, то есть, стало быть, то значы, то jest, mianowicie*,

– wydzielania, ograniczania: *например, к примеру, примерно, между прочим, в частности, на przykład, прикладово, между innymi, zwłaszcza*,

– luźnego dołączania dodatkowej treści: *кстати, к тому же, впрочем, zresztą, а propos, навиасем*,

– odsyłania do tego, o czym była mowa wcześniej: *короче, буквально, вернее, кратко, дословно*,

– przeciwstawiania, konfrontowania: *напротив, наоборот, противне, на одврót, одвротно*,

– szeregowania podawanej informacji: *во-первых, во-вторых, далее, наконец, в конечном счете, по pierwsze, по druhé, по третье, в конце, наreszcie (wreszcie), оstatecznie*,

⁴ Przytoczone eksplikacje są zgodne z sugestiami A. Wierzbickiej, która w ten sposób interpretuje niektóre jednostki metatekstowe. Zob.: A. Wierzbicka, *Dociekania semantyczne*, Wrocław 1969, s. 50–61; *Metatekst w tekście*, [w:] *O spójności tekstu*, red. M. R. Mayenowa, Wrocław 1971, s. 105–121.

⁵ К. Кожевникова, *Об аспектах связности в тексте как целом*, [в:] *Синтаксис текста*, ред. Г. А. Золотова, Москва 1979, с. 58.

– uogólniania, podsumowania: *итак, следовательно, таким образом, главным образом, в общем, а więc, а затем, wreszcie, przede wszystkim* i in.

1. Leksem *значит* – *to znaczy*, (*a*) *więc* jest szeroko stosowany przez nadawcę, aby uściślić lub wyjaśnić to, co powiedział wcześniej lub co ktoś inny powiedział, bądź też aby pokazać, że wyciąga on wniosek na podstawie przedstawianych przesłanek:

Раз сын зашифрован, *значит*, нельзя. Skoro syn się konspiruje, *to znaczy*, że tak trzeba. (Pasternak)⁶

Он, *значит*, тоже был участником заговора. *А więc* on także brał udział w spisku. (Pasternak)

Вскочил он, *значит*, на упат, чтобы оттуда призывать в бой ему повыше. Wskoczył, *znaczy*, na beczkę, żeby z wysoka nawoływać do boju. (Pasternak)

– Так ведь это очень важно. *Значит*, отец и сын на ножах? Политические противники?

– Ale to przecież bardzo ważne. *Вісć* ojciec i syn są na noże? Przeciwnicy polityczni? (Pasternak)

Bliski znaczeniowo jest również polski leksem *widać*:

Значит, мы ошибались. *Widać* myliliśmy się. (Pasternak)

W wielu przypadkach w przekładzie na język polski operator został pominięty. Dzieje się to głównie w odniesieniu do *значит* użytego jako przerywnika. Por.:

Жена, *значит*, в истерике. Żona dostała hysterii. (Pasternak)

Да, так, *значит*, теперь он в Сибири. Tak, teraz on jest na Syberii. (Pasternak)

Ну вот, теперь, *значит*, она попала в число моих слушательниц. No a teraz została moją studentką. (Pasternak)

Wyróżnione w rosyjskim tekście leksemy pełnią funkcję nic nieznaczącego przerywnika, używanego przez nadawcę, gdy nie wie, co powiedzieć i potrzebuje czasu dla zebrania myśli i dobrania odpowiednich słów⁷.

⁶ Dla zbadania ekwiwalencji międzyjęzykowej wykorzystane zostały rosyjskie teksty oryginalne M. Bułhakowa, B. Pasternaka i A. Rybakowa i ich przekład na język polski. Ponadto materiał uzupełniono z oryginalnych tekstów naukowych i publicystycznych.

⁷ Operator *значит* jest przedmiotem odrębnego opisu w przygotowywanym przez autorkę szkicu *Значит i jego polskie ekwiwalenty jako operatory metatekstowe*.

2. Wnioskowanie sygnalizuje również operator *стало быть*, który w polskim tekście zastąpiony został różnymi zbliżonymi znaczeniowo formami: (*więc*) *to znaczy*, *a zatem*, *jak rozumiem*, *widzę*. Por.:

Так, *стало быть*, так-таки и нету? *Видеcь to znaczy*, że go nie ma, так? (Bułhakow)

Ну, что же, не выплачивались, *стало быть*, не выплачивались. Но сôз, не выплаcono, *то znaczy* не выплаcono. (Bułhakow)

Стало быть, ему мерещится, что он в Ялте! *A zatem* Stiopie tylko się majaczy, że jest w Jałcie? (Bułhakow)

Так я, *стало быть*, могу попросить об одной вещи? *A zatem, jak rozumiem...* mogę... wyrazić jedno życzenie? (Bułhakow)

Меня, *стало быть*, похитили из лечебницы! Мние, *видеcь*, выкрадли ze szpitala... (Bułhakow)

Wszystkie operatory sygnalizują wniosek wyciągany przez mówiącego, przy czym użyte w polskim tekście osobowe formy czasownikowe *rozwumiem*, *widzę* jeszcze wyraźniej eksponują subiekt wnioskowania: 'ja wnioskuję, że...'.

3. *Например* – *na przykład* jest używane, aby wymienić jeden lub kilka przykładów ilustrujących jakąś myśl lub uzasadniających jakieś stwierdzenie. Najczęściej po prawej stronie operatora stoi element nie mający postaci wyliczenia. Wówczas poprzedza on tylko jeden element przywołany dla zilustrowania wcześniejszej wypowiedzi, chociaż nadawca mógłby ich przytoczyć więcej, np.:

Анафеме? Нет, сейчас не проклинаят. Были неприятности, имеются последствия. *Например*, долго нельзя на государственную службу. Длaczego pan zmienia temat? A zresztą dobrze. Кłатwa? Nie, teraz się tego nie robi. Быły nieprzyjemности до днiс СА наступства. *На примере* przez dłuższy czas nie mogę wstąpić na służbę państwową. (Pasternak)

Ты, *на примере*, лгун. Ты, *на примере*, jesteś kłамcą. (Bułhakow)

Я вот, *на примере*, хотел объехать весь земной шар. Я, *на примере*, chciałem przewędrować cały świat. (Bułhakow)

Wyróżnione leksemy zapowiadają wybór jednego elementu ze zbioru argumentów, zdarzeń itp., (bądź też poprzedzają tylko jeden element) przywołany dla ilustracji.

Identyczną funkcję pełni forma *к примеру*:

Еще я про социализм не все слова знаю. *К примеру*, саботажник. Какое это выражение? Nie znam jeszcze tych wszystkich słów socjalistycznych. *На примере* sabotażysta. Co to za słowo? (Pasternak)

Нельзя ли было бы сговориться с Самдевятовым, на выгодных для него условиях, чтобы он полгода продержал нас на своих хлебах, под залог труда, который я обязался бы написать тем временем, руководства по медицине, предположим, или чего-нибудь художественного, книги стихотворений, *к примеру*. Czy nie można by się dogadać z Samdewiatowem, żeby przez pół roku żywił nas na własny rachunek pod gwarancją pracy, którą bym tymczasem pisał, na przykład podręcznik medycyny albo jakiś utwór artystyczny, tom wierszy *powiedzmy*. (Pasternak)

Występujący w ostatnim zdaniu operator *powiedzmy* ('używamy, aby wymienić jakiś przykład, nie dbając o to, czy jest zgodny z rzeczywistością' ISJP II, 223) pełni analogiczną do leksemu *na przykład* funkcję zapowiadania składni wyliczenia i możliwa jest ich substytucja; jednak w danym kontekście wystąpiłoby powtórzenie tego samego leksemu, stąd tłumacz przyjął taki wariant przekładu.

Polski odpowiednik *dla przykładu* pojawia się rzadko i to głównie w stylu naukowym, np.:

[...] którymi zajmuje się psychologia pracy. *Dla przykładu* można wymienić kwestię psychologicznej analizy czynności zawodowych, organizacji stanowiska roboczego [...], analizę współpracy zespołów [...], kryteriów doboru ludzi do poszczególnych zespołów, szkolenia zawodowego, warunków wydajności pracy itp. (Gerstman)

W badanych tekstach literackich wystąpił tylko jeden przypadek wyliczania przykładowych elementów zbioru, o którym była mowa wcześniej:

Разговорчивость находила на него во время розысков чего-нибудь потерянного, *например*, при подыскивании второй калоши к первой в полумраке передней, или когда с полотенцем через плечо он стоял на пороге ванной, или при передаче тяжелого блюда за столом, или во время разливания вина гостям по бокалам. Robił się rozmowny w czasie poszukiwań jakiejś zgubionej rzeczy, *na przykład* przy szukaniu w mrocznym przedpokoju drugiego kalosza albo kiedy z ręcznikiem na ramieniu stał w drzwiach łazienki czy też przy podawaniu przez stół ciężkiego półmiska lub w czasie nalewania gościom wina. (Pasternak)

Dłuższe ciągi wyliczeniowe pojawiają się w tekstach naukowych (przy czym operator zwykle poprzedza 2–3 elementy, rzadziej 4 i więcej), np.:

Так, *например*, при резком изменении обстановки, громких звуках, потере равновесия возникает реакция «страха», характеризующаяся защитными движениями, плачем и т.д. (Запорожец)

[...] необходимо [...] ясно представлять стоящие перед ними цели, заключающиеся [...] в создании чего-то нового (*например*, в создании рисунка, в постройке домика, в изготовлении какой-то игрушки). (Запорожец)

Так, *например*, одни цвета ощущаются нами как приятные, другие – как неприятные, одни звуки доставляют нам удовольствие, другие – неудовольствие. (Запорожец)

Tak więc *na przykład* lenistwo, niechęć do pracy, brak zdyscyplinowania i karności są problemami typowymi w niektórych grupach uczniów. (Gerstman)

Ponadto nauczyciel dorywczo mobilizuje uwagę uczniów przez odpowiednią zachętę, sygnały słowne wzywające ich *na przykład* do zachowania ciszy, zwrócenia się ku tablicy lub demonstrowanym aktualnie pomocom dydaktycznym, przyspieszenia tempa pracy, ale o tyle tylko, o ile to rzeczywiście skutecznie wpłynie na mobilizację uwagi [...] (Gerstman)

Ale wpływ na jego (działania – Z. Cz.) przebieg mają także warunki wewnętrzne, wśród których trzeba wymienić *na przykład* dokładność odzwierciedlenia faktów objętych działaniem (a więc stopień orientacji w otoczeniu), posiadane przez jednostkę doświadczenia i sprawności, wytrwałość w walce z oporami itp. (Gerstman)

Współwystępowanie operatorów *так*, *например*; *так* *więc*, *na przykład* kumuluje różne funkcje metatekstowe: funkcję podsumowania, konkluzji z przytaczaniem przykładowych ilustracji, bądź też wzmacnia rangę wyliczania. Nierzadko ciągi wyliczeniowe zamykane są wyrażeniem *u m. d.*, *u m. n.*, *itd.*, *itp.* potwierdzającym, że podawane w wyliczeniu elementy nie wyczerpują zakresu zbioru zajmującego pozycję lewostronną.

Lokalizacja operatora w stosunku do związanych z nim elementów jest w obu językach swobodna. Mimo funkcji zapowiadania przykładów operator ten nie zawsze występuje w prepozycji w stosunku do nich, np.:

В первый же день его послали на срочную погрузку вагонов. Он мог отказаться, Юрка Шарок, *например*, отказался, и его отправили в механический, учеником к фрезеровщику. Pierwszego dnia posłano go do terminowego załadunku wagonów. Mógł odmówić. Jurka Szarok, *na przykład*, odmówił i trafił na wydział mechaniczny, został uczniem frezera. (Rybakow)

– Видите ли, – сказал Юра, тщательно обдумывая каждое слово, – по существу, мы уже не встречаемся друг с другом. Да и раньше встречались так, случайно – жили в одном доме. А теперь разошлись в разные стороны. Костин Максим, *например*, кончил пехотное училище, уехал на Дальний Восток, Панкратов Александр арестован, по какому делу, откровенно говоря, не знаю, Иванова Нина – учительница, видимся иногда во дворе, здравствуй – до свидания... (Rybakow)

Odwaga, jako cecha charakteru *na przykład*, ujawniająca się w znamienym sposobie zachowania się w niebezpiecznej sytuacji, zakłada zaktualizowanie

cech poznawczych (np. orientację w okolicznościach, w jakich znajduje się człowiek, rozpoznanie niebezpieczeństwa, na czym ono polega), cech uczuciowych [...], cech woli [...] (Gerstman)

4. Nazywanie elementów marginalnych, uściślanie treści podawanych wcześniej sygnalizowane bywa operatorami *между прочим*, *между тем*:

– Интуристы... До чего же вы все интуристов обожаете! А среди них, *между прочим*, разные попадаются. – Турысьи... Ależ wy wszyscy uwielbiacie tych cudzoziemców! Tymczasem, *nawiasem mówiąc*, różni się wśród nich zdarzają. (Bułhakow)

Между прочим, не во гнев вам будь сказано, имя отчество у вас – язык сломаешь. *А так навiasem*, niech się pan nie gniewa, to takie imiona, że język można połamać. (Pasternak)

Лица будущих альпинистов помрачнели, но заведующий тут же призвал всех к бодрости [...] и пошутил, и поострил, и клятвенно заверил, что времени пение берет самую малость, а пользы от этого пения, *между прочим*, целый вагон. [...] natomiast pożytków ze śpiewania płynących jest, *mówiąc między nami*, cała fura. (Bułhakow)

Он обвел стол медленным взглядом, взгляд был странный, шальной и в то же время недоверчивый, что, мол, здесь за люди, которых он, *между прочим*, знает как облупленных. Dziwny to był wzrok, łobuzerski, a zarazem nieufny, jakby pytał, co to za ludzie tu siedzą, *choć* znał ich wszystkich jak zły szeląg. (Rybakow)

Осудив бездеятельность прежнего домового комитета, она предложила наметить кандидатов для перебора нового и перешла к другим вопросам. Покончив с этим, она, *между прочим*, сказала: – Так вот как, стало быть, товарищи. Будем говорить начистоту. Ваше здание поместительное, подходящее для общежития. Następnie, *jakby mimochodem*, powiedziała: – A więc towarzysze. Powiem otwarcie. Wasza kamienica jest duża, nadaje się na bursę. (Pasternak)

Jak widać, *между прочим* ma w polskim tekście zróżnicowane odpowiedniki. Również w słownikach rosyjsko-polskich tłumaczone jest niezupełnie identycznie: w starszym – *między innymi*, *nawiasem mówiąc* (SR-P), a w najnowszym – tylko *nawiasem mówiąc* (WSR-P). Jakkolwiek bliższa oryginałowi wydaje się wersja *między innymi*, to jednak w naszym materiale nie pojawiła się ona ani raz. Zdania z *nawiasem mówiąc*, *a tak nawiasem* nie różnią się od oryginału, czyli operatory te dołączają do wypowiedzi jakąś dodatkową informację o charakterze ubocznym: ‘chcę powiedzieć coś innego; nie sądzę, że to ważne dla sprawy, o której mówię’. Pozostałe trzy konteksty wyraźnie się różnią: *mówiąc między nami* sugeruje, że dana informacja jest poufna i powinna być zachowana między współrozmówcami; *choć* wskazuje,

że zapowiadana tym leksemem treść jest niezgodna z treścią wypowiedzianą poprzednio. Konstrukcja porównawcza *jakby mimochodem* pełni zupełnie inną funkcję niż operator oryginału: charakteryzuje sposób mówienia, a nie uściśla poprzednią informację.

5. Wtrącenie *в частности* używane jest 'для разъяснения, уточнения чего-л. в значении именно, особенно' (СРЯ IV, 543). W języku polskim odpowiada mu *w szczególności*, np.:

Вчерашний день, таким образом, помаленьку высветлялся, но Степу сейчас гораздо более интересовал день сегодняшний и, *в частности*, появление в спальне неизвестного, да еще с закуской и водкой. Вот что недурно было бы разъяснить! Тем способом день вчерашний поволотку się przejaśniał, ale Stiope obecnie bardziej interesował dzień dzisiejszy, *a w szczególności* fakt pojawienia się w sypialni nieznajomego, w dodatku z wódką i zakąską. (Bułhakow)

Nadawca przy użyciu wyróżnionych operatorów zaznacza, że to co mówi, odnosi się przede wszystkim do wybranego składnika zdania (*nie dzień dzisiejszy w ogóle, a to, że w sypialni pojawił się nieznajomy*). Operator *в частности* – *w szczególności* wprowadza doprecyzowanie, uściślenie wybranego fragmentu rzeczywistości.

Oprócz słownikowego odpowiednika w polskim przekładzie pojawiają się też różne inne operatory w większym lub mniejszym stopniu realizujące intencje nadawcy oryginału:

– *звłaszcza*, np.:

В течение ее полета в светлой теперь и легкой голове прокуратора сложилась формула. Она была такова: игемон разобрал дело бродячего философа Иешуа по кличке Га-Ноцри, и состава нем не нашел. *В частности*, не нашел ни малейшей связи между действиями Иешуа и беспорядками, происшедшими в Ершалаиме недавно. [...] w jego działalności nie dopatrzyl się cech przestępstwa. Nie dopatrzyl się *zwłaszcza* żadnego związku między działalnością Jezui a niepokojami, które które niedawno miały miejsce w Jeruszlaim. (Bułhakow)

Polski leksem *zwłaszcza*, będący synonimem *szczególnie*, *w szczególności*, tak samo jak rosyjski *в частности* sygnalizuje dołączoną do poprzedniej myśl; stanowi jej uszczegółowienie.

– *w każdym razie*, np.:

– Кирпич ни с того ни с сего, – внушительно перебил неизвестный, – никому и никогда на голову не свалится. *В частности же*, уверяю вас,

вам он ни в коем случае не угрожает. Вы умрете другой смертью. – Цегла – z przekonaniem przerwał mu nieznajomy – nigdy nikomu nie spada na głowę ni z tego, ni z owego. *W każdym razie* panu, niech mi pan wierzy, цегла nie zagraża. (Bułhakow)

Rola wyróżnionych operatorów jest identyczna: precyzują one to, co zostało powiedziane wcześniej.

– *nawiasem mówiąc*, np.:

– Деньги, – продолжал артист, – должны храниться в госбанке, в специальных сухих и хорошо охраняемых помещениях, а отнюдь не в теткинском погребке, где их могут, *в частности*, попортить крысы! Право, стыдно, Канавкин! Ведь вы же взрослый человек. – Pieniądze – ciągnął aktor – powinny być przechowywane w banku państwowym, w odpowiednich, suchych i dobrze strzeżonych pomieszczeniach, nigdy zaś w ciotczynej piwnicy, gdzie, *nawiasem mówiąc*, mogą je uszkodzić szczury. (Bułhakow)

Również *в частности* – *nawiasem mówiąc* realizują podobne intencje nadawcy: sygnalizują dołączenie do wypowiedzi dodatkowej informacji o charakterze ubocznym.

– *między innymi*, np.:

– Он точно цитирует Белинского, – уперся Вадим, – эти слова Белинского есть в других воспоминаниях о нем, *в частности*, у Кавелина. – To jest dokładny cytat z Bielińskiego – upierał się Wadim. – Te słowa można znaleźć również we wspomnieniach innych autorów, *między innymi* u Kawieliina. (Rybakow)

Polskie *między innymi* nie precyzuje, nie zawęża znaczenia, jak to czyni rosyjskie *в частности*, lecz zapowiada, że wymieniony element należy do większego zbioru, chociaż podany został tylko jeden element. W domyśle dopuszczalne jest istnienie również innych autorów.

Pominięcie w przekładzie operatora zmienia nieco komunikacyjną wartość wypowiedzi, np.:

В Бюро собрались лучшие архитекторы, художники, инженеры и техники. *В частности*, Левочка и Рина очень хвалили своего руководителя, они называли его странным именем Игор – молодой талантливый архитектор, один из авторов проекта, внимательный, добрый, отзывчивый. Do biura projektowego ściągnięto najlepszych architektów, plastyków, inżynierów i techników. Rina i Lowoczka szczególnie wychwalali swojego kierownika, o którym mówili po prostu Igor [...] (Rybakow)

W polskim wariancie to, że Rina i Lowoczka szczególnie wychwalali swojego kierownika, stanowi w pełni samodzielną jednostkę komunikacyjną,

mimo że w oryginale jest to informacja dorzucona, dodana do poprzedniego zdania, potwierdzająca, że w biurze pracowali najlepsi architekci. Opuszczenie operatora pozbawia wypowiedź subiektywnego odniesienia do komunikowanej treści.

6. Dołączenie skojarzonej treści do całej wypowiedzi (również określenie kierunku biegu myśli) sygnalizują operatory *впрочем, кстати, к тому же, заодно, одно к другому, зрештq, а propos, przy tym, do tego*. Wyrażają one subiektywną modalność nagłego przypomnienia sobie czegoś w związku z poprzednim kontekstem i dodania skojarzonej myśli do przekazywanej informacji. Stanowią środek przyłączający jakieś dodatkowe ogniwo.

W badanych tekstach literackich pojawiły się tylko trzy pierwsze operatory⁸. Operator *кстати* oznacza wtrącenie do wypowiedzi czegoś, co nagle przyszło do głowy mówiącemu. Jest używane w sytuacji, kiedy mówiący jakby przepraszał za odejście od głównej linii tematu rozmowy i przejście do innego tematu, uwarunkowanego jednak konsytuacyjnie, np.:

Ведь ничего плохого Сталин не сказал, только подметил стремление Орджоникидзе видеть в ЦК побольше хозяйственников и высказал законное опасение за свободу и открытость, с какой Киров рассказывает по ленинградским улицам.

– *Кстати*, – спросил Сталин, не оборачиваясь, – что за человек Кодацкий? Он, кажется, при тебе был в Астрахани?

Przecież Stalin niczego złego nie powiedział, wspomniał jedynie o dążeniu Sergo do obsadzenia KC działaczami gospodarczymi i wyraził zupełnie naturalną troskę o bezpieczeństwo Kirowa, który tak otwarcie i swobodnie spaceruje po ulicach Leningradu

– *A tak na marginesie* – spytał Stalin nie obracając się – co to za człowiek ten Kodacki? (Rybakow)

– Плохо, но я ничем не могу вам помочь. Другие ссыльные как-то устриваются. Вообще ссылка здесь анахронизм, она осталась с доколхозных времен, когда ссыльные могли работать у единоличников. По-видимому, ссылку здесь скоро ликвидируют, переведут в города. *Кстати*, какова ваша специальность? То недоброе, але в ничым не могу пану помóc. Іннi zesłańcy якoсь собі радзq. [...] *A propos*, jaki pan ma zawód? (Rybakow)

– Софья Александровна сдала эту комнату мне. Он перебил ее:

– Нам! Не «мне», а нам. И я, *кстати*, ее оплачиваю.

– Sofia Aleksandrowna wynajęła ten pokój mnie – powiedziała.

Przerwał jej:

⁸ Szeroko rozpowszechniony w języku rosyjskim leksem *впрочем* jest przedmiotem odrębnego opisu. Zob. pracę autorki: *Впрочем i jego polskie ekwiwalenty jako operatory metatekstowe*, „Przegląd Rusycystyczny” 2005/4, s. 70–81 (w druku).

– Nam! Nie „mnie”, tylko nam. *I nawiasem mówiąc*, ja za niego płacę. (Rybakow)

В праздничном номере газеты, – говорил Лозгачев, – нет передовой статьи о шестнадцатой годовщине Октября, ни разу не упоминается имя товарища Сталина, портреты ударников снабжены злобными, клеветническими стишками. Вот одно из них, *кстати*, написанное самим Панкратовым: «Упорный труд, работа в моде, а он большой оригинал, дневник теряет, как в походе, и знает все, хоть не читал». W świątecznym numerze gazetki [...] fotografie przodowników opatrzone złośliwymi, oszczerczymi wierszykami. Oto jeden z nich, napisany *zresztą* przez samego Pankratowa [...] (Rybakow)

– Все идет прекрасно, через два дня приступим. – Как отдыхаете? – спросил Сталин. – Не скучаете?

– Что вы, Иосиф Виссарионович, разве есть время скучать? Рядом море, пляж, *к тому же*, смотрю, на письменном столе бумага, отточенные карандаши, сел писать.

– Nie nudzi się pan?

– Ależ skąd? Nie mam czasu się nudzić. Morze pod bokiem, plaża *w dodatku* patrzę, na biurku leży papier, zaostrome ołówki, no to zasiadłem do pisania. (Rybakow)

Widać tu różnorodność polskich odpowiedników rosyjskiego *кстати*, pełniących taką samą funkcję: *a tak na marginesie*, *nawiasem mówiąc*, *a propos*, *zresztą*. Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, że w dwóch pierwszych przykładach *кстати* inicjujące replikę pytająco oznacza, że mówiący nagle przypomniał sobie coś, co może okazać się istotne dla danej kwestii, lecz musi tę informację uzyskać od współrozmówcy.

Podobną funkcję pełni *к тому же* – *w dodatku*:

– Что вы, Иосиф Виссарионович, разве есть время скучать? Рядом море, пляж, *к тому же*, смотрю, на письменном столе бумага, отточенные карандаши, сел писать. Ależ skąd? Nie mam czasu się nudzić. Morze pod bokiem, plaża, *a w dodatku* patrzę, na biurku leży papier, zaostrome ołówki, no to zasiadłem do pisania. (Rybakow)

Operatory *кстати*, *к тому же* zwracają uwagę na nową informację, podkreślają ją, hierarchizują (jedna informacja jest ważniejsza, inna mniej ważna). Wprowadzają też nową tematykę, czy jakiś szczegół dotyczący głównego wątku.

7. Stosunkowo często w tekstach literackich używany jest element metatekstowy *наоборот* – *przeciwnie* dla zaznaczenia, że to, o czym nadawca chce powiedzieć, jest przeciwieństwem lub zaprzeczeniem tego, o czym mówił poprzednio, np.:

Он никуда не собирался удирать и даже, *наоборот*, сидя в сравнительной безопасности, завел еще одну речь. Nie zamierzał nigdzie uciekać, a nawet *przeciwnie*, siedząc w miejscu względnie bezpiecznym, przystąpił do jeszcze jednego przemówienia. (Bulhakow)

Давнишняя мысль моя, что искусство не название разряда или области, обнимающей необозримое множество понятий и разветвляющихся явлений, но *наоборот*, нечто узкое и сосредоточенное... Od dawna uważam, że sztuka to nie nazwa jakiejś kategorii czy dziedziny, obejmującej niezliczone mnóstwo pojęć i rozgałęziających się zjawisk, ale *przeciwnie*, coś wąskiego i skoncentrowanego... (Pasternak)

Они не сознавали, что этот излишний драматизм их обращения совсем не означает горячности и широты характера, но, *наоборот*, выражает несовершенство, пробел. Nie zdawali sobie sprawy, że ten przesadny dramatyzm ich zachowania wcale nie świadczy o zapalczywości i sile charakteru, ale *wręcz przeciwnie*, o niedoskonałości i brakach. (Rybakow)

Борис уже не уставал, *наоборот*, жаловался, что медленно идут, торопился добраться до Кежмы, устроиться, начать хлопоты о переводе Фриды. В том, что они поженились, не сомневался. Borys nie odczuwał zmęczenia, *wręcz przeciwnie*, narzekał, że idą zbyt wolno, chciał jak najprędzej dotrzeć do Кieżмы, urządzić się i rozpocząć starania o przeniesienie tam Fridy. (Rybakow)

Как вidać, niekiedy zaprzeczenie wzmocnione jest partykułą *wręcz* podkreślającą większe natężenie zjawiska.

Ponadto w polskim przekładzie pojawiają się różne inne synonimiczne formy: *natomiast*, *na odwrót*, *odwrotnie*, *dla kontrastu*, np.:

Целые еще стекла распаивались, в них появлялись головы людей и тотчас же прятались, открытые же окна, *наоборот*, закрывались. Otwierano nie potłuczone jeszcze okna, czyjeś głowy ukazywały się w nich i *natychmiast* znikaly, natomiast otwarte dotąd okna zamykali. (Bulhakow)

И *наоборот*, воду она носит, точно читает, легко, без труда. I *na odwrót*, wodę nosi, jakby czytała, lekko, bez wysiłku. (Pasternak)

Мужчины входили с холода в болтающихся на ногах глубоких ботинках и поголовно корчили из себя рассеянных и неуклюжих увальней, а их посвежевшие на морозе жены в расстегнутых на две верхних пуговицы пубках и сбившихся назад пуховых платках на заиндедевших волосах, *наоборот*, изображали прожженных шельм, само коварство, пальца в рот не клади. Panowie wchodzili z chłodu w za luźnych głębokich kaloszach i każdy bez wyjątku robił wrażenie roztargnionego i niezgrabnego fajtlapy, a ich zarumienione na mrozie żony, w rozpiętych pod szyją futrach i zsuniętych z czoła puchowych chustkach na oszronionych włosach, *jakby dla kontrastu* przywodziły na myśl wytrawne uwodzicielki – sama kokieteria i przewrotność. (Pasternak)

А, может быть, *наоборот*, весь грех в невежестве. A może *jest odwrotnie*, może całe to zło bierze się z ciemnoty? (Pasternak)

Wyróżnione operatory przyczyniają się do spójności tekstu, w którym składniki pozostają w relacjach treściowych przeciwstawienia.

Bliskie znaczeniowo jest również *напротив* – *przeciwnie*:

[...] но ни в коем случае не трогать её, *напротив*, совершенно устранившись, отойти в сторону, чтобы не бросать тени, [...]. [...] ale w żadnym wypadku nie zbliżać się do niej, *przeciwnie*, zupełnie się usunąć, odejść, by nie rzucać na nią cienia, [...] (Pasternak)

Молодой человек рассказал, что он племянник одного известного революционера, родители же его, *напротив*, неисправимые петроградцы, зубры, как он выразился. Младzieniec oświadczył, że jest bratankiem pewnego znanego rewolucjonisty, jego rodzice zaś *przeciwnie*, to niepoprawni wstecznicy, зубры, jak się wyraził. (Pasternak)

Напротив, этот несемейный способ чувствования заключал целый мир почтительности, исключавшей развязность и амикошонство. *Прzeciwnie*, ten nierodzinny sposób kochania zawierał w sobie całe morze szacunku, wykluczające nonszalancję i familiarność. (Pasternak)

8. Przy użyciu operatora *главное* – *przede wszystkim* mówiący ekspozuje dany fragment wypowiedzi jako najważniejszy w stosunku do pozostałych. W polskim tekście pojawiają się także formy stopnia najwyższego *najważniejsze*, *co najważniejsze*, *rzecz najważniejsza*, ewidentnie najwyższej lokalizujące dany fakt, wydarzenie itp., w stosunku do innych faktów:

Какая всепожирающая сила дарования! Как сказано это раз навсегда, непримиримо и прямолинейно! А *главное*, с каким смелым размахом шваркнуто это все в лицо общества и куда-то дальше, в пространство! Как же то потężny, wszechogarniający talent! Jakież to wszystko zdecydowane, nieustępliwe i bezpośrednie! А *przede wszystkim* z jakim rozmachem автор ciska to wszystko w twarz społeczeństwu i jeszcze dalej, w przestrzeń! (Pasternak)

И вот проклятая зелень перед глазами расстаяла, стали выговариваться слова, и, *главное*, Степа кое-что припомнил. I oto sprzed oczu Stiopy znikła paskudna zieloność, słowa dały się już wymawiać, a *co najważniejsze*, Stiopa zaczął sobie coś niecoś przypominać. (Bulhakow)

Налет невинности лежал на их опасных забавах. Тот же отпечаток сообщался от них всему остальному. Морозному вечеру, [...]. Дому *напротив*, где скрывались мальчики. И *главное, главное* – револьверным выстрелам, все время шелкавшим оттуда. Дому *напротив*, где скрывались мальчики. И *главное, главное* – револьверным выстрелам, все время шелкавшим оттуда. Domowi *naprzeciw*, w którym znikli chłopcy. А *przede wszystkim, przede wszystkim* – револьверным выстрелом, które ciągle było słyhać. (Pasternak)

Powtórzenie operatora metatekstowego służy podkreśleniu, zwróceniu uwagi adresata na te wyrazy, które nadawca uważa za szczególnie istotne

i co do których jest całkowicie przekonany. Poprzez powtórzenie wyraża się uczuciowy stosunek mówiącego do rzeczywistości⁹.

Tylko w jednym przypadku w przekładzie użyto innej formy, co w konsekwencji zmienia sens wypowiedzi:

Левочка не особенно нравился Вале – не мужественный. Но он прекрасно танцевал, а *главное*, он свой парень, вся их компания своя. Warii Lowoczka podobał się nieszczególnie – jakiś taki niemeński. Ale tańczył cudownie *i w ogóle* swój chłopak, tak jak cała ich paczka. (Rybakow)

I w ogóle wyraża ogólną opinię, jakby podsumowującą to, o czym była mowa dotychczas: to, że Lowoczka był swoim chłopcem, nie jest uważane za najważniejsze i to odróżnia ten tekst od oryginału.

9. Operatory *во-первых*, *во-вторых*, *по pierwsze*, *по второе* służą do zaznaczania etapów biegu myśli w porządku liczbowym. Określają one nie tylko miejsce danego elementu w szeregu wyliczeniowym, ale również zawierają subiektywną ocenę mówiącego odnośnie szeregowanych faktów. W tekstach literackich używane są raczej sporadycznie, natomiast zdecydowanie odnoszą się do stylu naukowego i publicystycznego, gdzie takie wyliczanie jest wygodnym, ekonomicznym sposobem kwalifikowania omawianych faktów, wskazywania kolejności podawanej informacji i stopnia jej ważności, np.:

Во-первых, съездить в комиссию зрелищ и увеселений облегченного типа с докладом о вчерашних происшествиях, *во-вторых*, побывать в финзрелищном секторе. *По первое* – pojechać do Komisji Nadzoru Widowisk i Rozrywek Lżejszego Gatunku i złożyć raport o wczorajszych zajęciach, *по второе* – wpaść do wydziału finansowo-widowiskowego. (Bułhakow)

– Установилась традиция, – говорил далее Коровьев, – хозяйка бала должна непременно носить имя Маргариты, *во-первых*, *во-вторых*, она должна быть местной уроженкой. – Utarła się tradycja – mówił dalej Korowiow – że gospodyni balu musi mieć na imię Małgorzata, *to по первое*, *по второе* – powinna pochodzić z miejscowości, w której bal się odbywa. (Bułhakow)

Сегодня от олигархов требуется исполнение нескольких правил: *во-первых*, отказ от политических амбиций. *Во-вторых*, отказ от нелегальных, и от легальных способов ухода от налогов. *В-третьих*, социальная ответственность: бизнес обязан жертвовать, но только на те проекты, которые укажет государство. (“Аргументы и факты”)

Однако и в такой форме изобразительная деятельность, при правильном педагогическом руководстве, оказывает огромное влияние на психическое

⁹ A. Grzesiuk, *Składnia wypowiedzi emocjonalnych*, Lublin 1995, s. 133–135.

развитие ребенка. *Во-первых*, она учит ребенка наблюдательности и детально воспроизводить окружающую действительность; *во-вторых*, она вырабатывает у него тонкие дифференцированные движения руки, совмещаемые под контролем зрения. *В-третьих*, она побуждает его стремиться к созданию определенного продукта, к реализации известного замысла в своей деятельности. *В-четвертых*, она, подобно игре, дает возможность ребенку воспроизвести в наглядной форме события окружающей жизни и таким образом лучше их понять [...] (Запорожец)

System finansów publicznych powinien: *Po pierwsze*, zaspokajać popyt państwa na pieniądź (dochód) w związku z realizowanymi przez państwo celami i zadaniami [...]. *Po drugie*, sposób zaspokajania popytu na pieniądź powinien zapewnić państwu (rządowi) bieżącą zdolność płatniczą [...]. *Po trzecie*, zaspokajanie popytu państwa na pieniądź nie powinno odbywać się na drodze inflacyjnej [...]. *Po czwarte*, system finansów publicznych powinien służyć zachowaniu równowagi [...] (Owsiak)

Wyróżnione jednostki metatekstowe sygnalizują kolejne elementy w szeregu wyliczeniowym. Elementy te są wzajemnie od siebie niezależne z punktu widzenia gramatycznego, natomiast funkcjonalnie są one uporządkowane i zhierarchizowane: mówiący zapowiada wymienianie więcej niż jednego elementu zbioru, przy czym jako pierwsze wymienia to, co z jego punktu widzenia jest najważniejsze. Wyliczenie stanowi otwartą serię, tzn. szereg może być rozbudowany o następne elementy. Najczęściej są to szeregi dwuelementowe, natomiast szeregi bardziej rozbudowane, zwłaszcza czteroczłonowe, są domeną tekstów naukowych: komunikowana treść jest przejrzysta, logicznie uporządkowana, co ułatwia odbiorcy jej zrozumienie.

Funkcję szeregowania części wypowiedzi pełnią również inne wyrażenia, np. w zdaniu:

На первых порах изображения людей, животных и предметов носят еще примитивный характер, *Так, например*, изображая человека, ребенок рисует два овала (туловище и голову), *затем* внутри верхнего овала – две точки и две маленькие перпендикулярно расположенные прямые (глаза, нос и рот) и, *наконец*, проводит еще четыре большие линии (руки и ноги). (Запорожец)

operatory *так, например* zapowiadają informację dotyczącą postępowania dziecka. Etapy tego postępowania zaznaczone zostały w różny sposób: pierwszy implicytnie, drugi – *затем*, trzeci i ostatni zarazem – *наконец*. W danym kontekście możliwa jest substytucja typowych operatorów składni wyliczenia: *во-первых* ребенок рисует два овала, *во-вторых* внутри верхнего овала – две точки и две маленькие перпендикулярно расположенные прямые, *в-третьих* проводит еще четыре большие линии.

10. Najbardziej rozpowszechniony w tekstach literackich operator *наконец* wskazuje, że człon zdania, przy którym stoi, zamyka, kończy to, co było powiedziane wcześniej, bądź jest ostatnim elementem wyliczania. W języku polskim odpowiada mu *w końcu, wreszcie, nareszcie*. Leksemy te poprzedzają ostatni człon wyliczenia, np.:

Да и, *наконец*, я здесь. *В końcu* i ja tu jestem. (Bułhakow)

Наконец, он дал брату слово, что с неустойчивым положением его семьи в Париже так или иначе будет покончено. *Wreszcie* dał mu słowo, że uregułuje tak czy inaczej sytuację jego rodziny w Paryżu. (Pasternak)

Левая соседу знать, что он его слышит, Саша несколько раз стукнул в стену согнутым пальцем. Так он делал теперь каждый вечер. Но, что выстукивал сосед, разобрать не мог, хотя и улавливал в этих звуках закономерность: несколько ударов, короткая пауза, опять удары и, *наконец*, шуршание. И хотя Саша не понимал, что хотел сказать сосед, его волновало это осторожное постукивание, полное упорной тюремной надежды. Nie mógł jednak zrozumieć, co wystukuje tamten, chociaż uchwycił już pewną prawidłowość w tych dźwiękach: kilka stuknięć, krótka przerwa, znów stukot, i *w końcu* szurzenie. (Rybakow)

Наконец bywa także używane przy wyrażaniu skrajnego zniecierpliwienia, niezadowolenia itp. lub dla wzmocnienia, podkreślenia jakiegoś faktu, np.:

- Юпитер, ты сердисься, значит, ты не прав, – сказал он.
- Поймите, поймите, *наконец*, что все это не для меня.
- Гневашь się, Jowiszu, a więc nie masz racji – powiedział.
- Niechże pan *wreszcie* zrozumie, że to wszystko do mnie nie przemawia. (Pasternak)

Её Юрочка, фантазер и упрямец, *наконец*, смягчился, слава Создателю, и отправляется вместе с ней куда-то в верное место... Jej Juroczka, fantasta i uparciuch, *nareszcie*, dzięki Bogu, ustąpił i jedzie wraz z nią gdzieś w bezpieczne miejsce,... (Pasternak)

Гость сочувственно положил руку на плечо бедного поэта и сказал так:

- Несчастный поэт! Но вы сами, голубчик, во всем виноваты. Нельзя было держать себя с ним столь развязно и даже нагло. Вот вы и поплатились. И надо еще сказать спасибо, что все это обошлось вам сравнительно дешево.
- Да кто же он, *наконец*, такой? – в возбуждении потрясая кулаками, спросил Иван. Ale kimże on *w końcu* jest? (Bułhakow)

W polskich tekstach pojawiają się również inne wyrażenia, nieco zmieniające sens oryginału: zapowiadają one coś dodatkowego, niekoniecznie zamykającego wyliczanie, np.:

- Откуда вы знаете?
- Слухом земля полнится. Да и видела я вас, *наконец*, в библиотеке.
- Skąd pani wie?
- Świat jest pełen plotkarzy. *A poza tym* widziałam pana w bibliotece. (Pasternak)

Сын отцу тоже не открывается, и тот принимает это как должное, не обижается. Раз сын зашифрован, значит, нельзя. Это кремни, а не люди. Принципы. Дисциплина. Да, *наконец*, если бы и доказала я, что жена, подумаешь, важность! Syn nie ujawnił się także ojcu i ten traktuje to jako normalną rzecz, nie obraza się. Skoro syn się konspiruje, to znaczy, że tak trzeba. To nie są ludzie, to kamienie. Zasady. Dyscyplina. *A poza tym*, gdybym nawet udowodniła, że jestem żoną, cóż z tego? (Pasternak)

Podobną rolę pełni wyrażenie *в конечном счете* – *ostatecznie* oraz nie mające w polskim przekładzie żadnego odpowiednika *в конце концов*:

- Почему, собственно, я так взволновался из-за того, что Берлиоз попал под трамвай? – рассуждал поэт. *В конечном счете*, ну его в болото! Владельцев дачного участка так же задрожало, когда Берлиоз упал под трамвай – размышлял. – *Ostatecznie*, что мне до этого? (Bulhakow)

А если уже искать спасения, то надо было наверняка, с продуманным планом, как, *в конце концов*, предлагал этот сведущий и трезвый, хотя и противный, человек. А jeśli już szukać ratunku, to bardziej pewnego, w sposób przemyślany, tak jak proponował to ten człowiek, doświadczony i trzeźwy, chociaż taki wstrętny. (Pasternak)

W ostatnim zdaniu w przekładzie polskim pominięty został operator metatekstowy *w końcu*.

Operatory *po pierwsze*, *po drugie* są wyspecjalizowane w funkcji metatekstowej. A. Wierzbicka uznaje je za synonimy liczebników porządkowych *pierwszy*, *drugi* itd. uwarunkowane obecnością w strukturze głębokiej metapleonazmu 'powiem': 'powiem, wyliczę pierwszy, drugi... element'¹⁰. Leksemy *z kolei*, *w końcu*, *wreszcie* sygnalizują kolejne elementy w szeregu wyliczeniowym. Pozwalają one hierarchizować zdarzenia, fakty, które nadawca ocenia jako ważniejsze – i te stawia na początku, inne, mniej ważne, drugorzędne – i te zajmują pozycję końcową, zamykającą szereg.

11. *Следовательно* mające słownikowy odpowiednik więc oznacza skutek tego, o czym była mowa w poprzednim fragmencie wypowiedzi, lub

¹⁰ A. Wierzbicka, *Metatekst w tekście...*, op. cit., s. 114.

wniosek wynikający z poprzedniego fragmentu czy zdania. W polskich przekładach taki ekwiwalent używany jest sporadycznie, przy czym występuje w połączeniu z metatekstowym *a*, np.:

Высылка Троцкого за границу была актом гуманным и, *следовательно*, ошибочным: Троцкий на свободе и действует. Wysłanie Trockiego za granicę było aktem humanitarnym, *a więc* w konsekwencji błędnym: Trocki przebywa na wolności i działa. (Rybakow)

Но пролетарии – люди и пролетарская мораль – человеческая мораль. А оставлять детей в снегу бесчеловечно и, *следовательно*, безнравственно. Ale proletariats to ludzie, a moralność proletariacka to moralność ludzka. Pozostawianie dzieci na śniegu to rzecz nieludzka, *a więc* i amoralna. (Rybakow)

Częściej pojawiają się inne wyrażenia pełniące podobną funkcję semantyczną: *czyli że, wynika z tego, wobec tego, a tym samym, a co za tym idzie, to znaczy*, np.:

Раз она не обинуясь, без всяких оговорок направляется в Варыкино, *следовательно*, его семьи там нет. Skoro ona otwarcie, bez żadnych obaw jedzie do Warykina, *znaczy to*, że rodziny tam nie ma. (Pasternak)

Кого-то из нас наверняка лишат свободы, и, *следовательно*, так или иначе все равно разлучат. Na pewno ktoś z nas aresztują, *a tym samym* tak czy owak nas rozdzielą. (Pasternak)

Типография подчинялась Ленину, переписка шла через Крупскую, руководили типографией Красин, Енукидзе и Кецховели. Больше ни один человек, как пишет Абель, о ней не знал, *следовательно*, не знал и ОН, Сталин. ЕМУ, Сталину, о ней даже не говорили. Poza tym nikt, jak pisze Awel, o niej nie wiedział, *czyli że* nie wiedział o niej również ON, Stalin. JEMU, Stalinowi, nawet o niej nie wspomniano. (Rybakow)

Версия, созданная Дьяковым (по его искреннему убеждению, стройная, логичная и неопровержимая), сводилась к следующему: институт возглавляет Криворучко, бывший оппозиционер, уже битый, *a следовательно*, обиженный и, по логике Дьякова, озлобленный навсегда. Wersja Diakowa (był szczerze przekonany o jej logiczności i niepodważalności) sprowadzała się do następujących wniosków: instytutem rządzi Kriworuczko, były opozycjonista, już битый, *a co za tym idzie*, obrażony na władzę radziecką, i zgodnie z logiką Diakowa, zadeklarowany raz na zawsze. (Rybakow)

Москва – социалистический город, столица социалистического государства, это и должно определять ее облик. Это не город, где богачи живут во дворцах, а рабочие в трущобах, а, наоборот, город, где именно для рабочих созданы наилучшие и наивысшие удобства жизни. *Следовательно*, первая задача плана – сделать город удобным для жизни. То (Moskwa) nie jest miasto, gdzie bogacze mieszkają w pałacach, a robotnicy w lepiankach,

lecz przeciwnie, miasto, w którym właśnie robotnikom stworzone zostaną najlepsze i najdogodniejsze warunki życia. *Wynika z tego* pierwsze zadanie planu – uczynić miasto wygodne dla życia. (Rybakow)

Он не встретил поддержки в Политбюро, там руководствовались простым соображением: наука служит социалистическому строительству и должна, *следовательно*, находиться рядом с центром, руководящим этим строительством, рядом с наркоматами и директивными органами. Киров был с этим не согласен. W Biurze Politycznym nie znalazł poparcia. Kierowano się tam prostymi względami: nauka służy budownictwu socjalistycznemu, *wobec tego* jego miejsce jest obok ośrodków centralnych, kierujących tym budownictwem, obok narkomatów i organów dyrektywnych. (Rybakow)

Znaczy i czyli sygnalizują relację ekwiwalencji, równoważności między dwoma odcinkami tekstu, w pozostałych przypadkach fakt, o którym mowa w drugim odcinku, stanowi konsekwencję faktu przedstawionego w odcinku pierwszym.

Wyrażna rozbieżność ma miejsce w następujących zdaniach:

Может быть, старый Шарок примирился бы с жизнью, если бы не вечный страх перед домоуправлением, соседями, всякими неожиданностями. Одной из них было осуждение старшего сына Владимира на восемь лет лагерей за ограбление ювелирного магазина. Он и раньше не слишком доверял этому вертлявому уродцу, похожему на мать и, *следовательно*, на обезьяну. Już przedtem Szarok nie wiązał zbyt wielu nadziei z tym przesadnie ruchliwym wyrodkiem, podobnym do matki, *czyli, prawdę powiedziawszy*, do małpy. (Rybakow)

А ведь Северный морской путь – это выход в Тихий океан, в тыл Японии. В этом стратегическом вопросе у Кирова другая позиция, он ориентируется не на Восток, а на Запад – он и это перенял у петербургских, ведь они считают себя европейцами. У него общая позиция с Будягиным. И, *следовательно*, Будягин пришел его предупредить не только вообще, но и конкретно. Kirow wyznaje ten sam pogląd co Budiagin. *Nic dziwnego*, że Budiagin przyszedł również z konkretnym ostrzeżeniem, a nie tylko z ostrzeżeniem w ogóle. (Rybakow)

W oryginale operator ustanawia relacje wnioskowania, natomiast w przekładzie wprowadzona została druga linia tekstu: mówiący wyraża swój subiektywny stosunek do wypowiedzanego elementu. W pierwszym zdaniu nadawca zaznacza, że mówi prawdę, nawet jeśli jest to dla kogoś opinia niepochlebna, natomiast w drugim zdaniu *nic dziwnego* oznacza, że zaistniała sytuacja jest zdaniem mówiącego naturalna i zrozumiała, i nie powinna dziwić. Oba elementy tekstu – prawo- i lewostronny pozostają w stosunku do siebie w zależności hipotaktycznej, a wyróżnione formy sygnalizują modalność epistemiczną.

12. *Таким образом* – w ten sposób stanowi wyjaśnienie, doprecyzowanie tego, o czym była mowa wcześniej. Podobne znaczenie wnosi polski operator *a więc*. Zob.:

Я стащил у нее месяц тому назад связку ключей и, *таким образом*, получил возможность выходить на общий балкон... Już przed miesiącem ściągnąłem jej cały pęk kluczy, uzyskując w ten sposób możliwość przedostawania się na wspólny nasz balkon... (Bułhakow)

Таким образом, были обнаружены Никанор Иванович Босой и несчастный конференсье, которому отрывали голову. W ten sposób natrafiono na Nikanora Bosego i na nieszczęsnego konferansjera z oderwaną głową. (Bułhakow)

За этим расчерчиванием разных разностей он снова проверил и отметил, что искусство всегда служит красоте, а красота есть счастье обладания формой, форма же есть органический ключ существования, формой должно владеть все живущее, чтобы существовать, и, *таким образом*, искусство, в том числе и трагическое, есть рассказ о счастье существования. W czasie tego wypisywania różnych różności doktor znów stwierdził, że sztuka zawsze służy pięknu, a piękno jest to szczęście panowania nad formą, forma zaś jest organicznym źródłem istnienia, formą powinno władać wszystko, co żyje, aby istnieć, *a więc* sztuka, w tym także tragiczna, jest opowieścią o szczęściu istnienia. (Pasternak)

13. *Итак* – *a więc* występuje na początku zdania zawierającego wniosek wynikający z treści poprzedniego zdania czy szerszego komentarza, bliski znaczeniowo *таким образом*, следовательно, np.:

Еще весной, накануне выпуска из института, Шароку позвонила Малькова и велела завтра утром явиться в отдел кадров Наркомюста. Jeszcze wiosną, na krótko przed ukończeniem instytutu, do szaroła zadzwoniła Malkowa i poleciła mu stawie się następnego dnia rano w dziale kadr Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości. (Rybakow)

Итак, его вопрос решен. Если завод – прекрасно, если суд или прокуратура, то, безусловно, Москва, иначе его не вызвали бы в Наркомат. *A więc* klamka zapadła. Jeśli do fabryki, to wspaniale, jeśli do sądownictwa lub prokuratury, to niewątpliwie w Moskwie, w przeciwnym razie nie wzywano by go do komisariatu. (Rybakow)

Саша перебирал кульки и пакеты, аккуратно сложенные мамой, а потом раскиданные чужими руками... Белый батон, сыр, отварное мясо, колбаса – все это разрезано на куски при осмотре, масло в пергаментной бумаге, сахар, смена белья, носки, носовые платки. *Итак*, мама жива, выстояла, знает, где он. Sasza przeglądał zawiniątka i paczuszki, starannie ułożone przez mamę, a potem rozgrzebane cudzymi rękami... Bułka paryska, ser, [...] chusteczki do nosa. *A więc* mama żyje, wystała to wszystko w kolejkach, wie, gdzie on jest. (Rybakow)

W replikach dialogowych *umak* – a więc, no więc pełni funkcję otwierania wypowiedzi. Jest używane na początku zdania pytającego, w którym nawiązuje się do czegoś, co właśnie zostało powiedziane, lub do danej sytuacji, np.:

– Выпуск стенной газеты я признаю ошибкой, – ответил Саша.

– Субъективной... – подхватил Дьяков. – Но ошибки имеют объективные причины и объективные последствия. Так ведь!

Начинается толкование. Для Дьякова человек – всего лишь единица, нужная для заполнения протокола, протокол нужен для вынесения этому человеку приговора.

– *Итак*, Панкратов, каковы объективные причины и объективные последствия ваших ошибок?

– Wypuszczenie numeru gazetki ściennej uważam za błąd – zaczął Sasza.

– Subiektywny... – podchwycił Diakow. – Ale błędy mają też obiektywne przyczyny i obiektywne następstwa. Prawda?

Zaczyna się wałkowanie. [...] – *A więc*, Pankratow, jakie są obiektywne przyczyny i obiektywne następstwa waszych błędów? (Rybakow)

– Продолжайте!

И пристально посмотрел на Сашу. Саша понял, что это начальник Дьякова, но в его взгляде Саша почувствовал нечто большее, чем обычный казенный интерес к очередному подследственному. Мелькнула надежда, что этот человек изменит его судьбу.

– *Итак*, Панкратов, – сказал Дьяков, – на чем мы остановились?

– Вы говорите, будто я что-то утаил. Что я утаил?

– Kontynuujcie.

I uważnie przyjrzał się Saszy. Sasza zrozumiał, że to przełożony Diakowa, ale w spojrzeniu nieznanego było coś więcej niż zwykle zawodowe zainteresowanie kolejnym przesłuchiwanym. Zaświtała nadzieja: ten człowiek może odmienić jego los.

– *No więc*, Pankratow – powiedział Diakow – na czym to stanęliśmy? (Rybakow)

Operator *umak* jest typowy dla stylu naukowego, w którym prowadzone rozważania są zwykle zamykane wypowiedzeniem sygnalizowanym tym operatorem. Por.:

Итак, у детей дошкольного возраста происходит интенсивное развитие мышления. (Запорожец)

Итак, пропозиции отличаются от предложений, которые их выражают, и от речевых актов, в ходе которых они утверждаются, становятся приказами, просьбами и т.д. (Падучева)

Tak więc, systematycznie kierując uwagę dzieci na uczynki życzliwej pomocy innym, przynoszące dobre skutki, daje się sposobność do wysnucia w formie wniosku uogólniającej zasady o potrzebie pomagania innym. (Gerstmann)

Tak więc rezultatem twórczego procesu myślenia jest zarówno dostrzeżenie nowego problemu, jak i rozwiązanie nową metodą problemu dobrze już znanego i dawno sformułowanego. (Gerstmann)

Bardzo często formy *umak*, a więc, tak więc inicjują akapit podsumowujący rozdział, szkic czy fragment jakiejś całości.

14. Funkcję wyliczania elementów pełni również wielofunkcyjny operator *mak*, zwłaszcza w tekstach naukowych. W tekstach literackich pojawia się bardzo rzadko, np.:

Но теперь примуса при толстяке не было, а нагружен он был другими предметами. *Так*, под мышкой у него находился небольшой ландшафтик в золотой раме, через руку был перекинут поварской, наполовину обгоревший халат, а в другой руке он держал цельную семгу в шкуре и с хвостом. Але teraz grubas nie miał przy sobie prymusa, obładowany był innymi przedmiotami. *A więc* pod pachą trzymał nieduży landszafcik w pozłacanej ramie, przez ramię przerzucił na wpół spalony fartuch kucharski, w drugim zaś rękę trzymał całego łososa w skórze i z ogonem. (Bułhakow)

W rosyjskich tekstach naukowych *mak* jest najpopularniejszym operatorem metatekstowym, pojawia się nawet 2–3 razy na jednej stronie tekstu, nierzadko wspierany leksemem *например*. Zwykle poprzedza niekompletne wyliczenie zbioru, np.:

Уже наружные воспринимающие приборы расчленяют воздействие окружающей действительности, воспринимая только определенного рода раздражители. *Так*, глаз приспособлен только к восприятию света, ухо – только к восприятию звука и т. д. (Запорожец)

Важную роль в развитии восприятия в дошкольном возрасте играет изобразительная деятельность. *Так*, рисование, лепка и конструирование приучают ребенка более внимательно рассматривать изображаемые предметы, более тщательно их изучать. (Запорожец)

Вместе с тем появление ориентировочных реакций тормозит общую двигательную активность организма. *Так, например*, человек, неожиданно услышавший во время прогулки шум пролетающего самолета, прекращает разговор со своим спутником, поворачивается в сторону нового раздражителя. (Запорожец)

Sąsiedztwo dwóch operatorów wzmacnia rangę wyliczania. Sporadycznie spotykamy je i w tekstach literackich:

Я, впрочем, – продолжал болтать Коровьев, – знавал людей, не имевших никакого представления не только о пятом измерении, но и вообще ни о чем

не имевших никакого представления и тем не менее проделывавших чудеса в смысле расширения своего помещения. *Так, например*, один горожанин, как мне рассказывали, получив трехкомнатную квартиру на Земляном валу, без всякого пятого измерения и прочих вещей, от которых ум заходит за разум, мгновенно превратил ее в четырехкомнатную, разделив одну из комнат пополам перегородкой. *Так więc* opowiadano mi *na przykład*, że pewien mieszkaniec stolicy, otrzymawszy trzy pokoje z kuchnią [...] przerobił je na cztery pokoje z kuchnią [...] (Bułhakow)

В своих рассказах [...] Николай Иванович несколько отступил от истины. *Так, например*, он не считал нужным упомянуть о том, что он явился в спальню с выброшенной сорочкой в руках и что называл Наташу Венерой. W swoich opowieściach [...] *Nikołaj Iwanowicz* nieco rozminął się z prawdą. *Tak na przykład* nie uznał za stosowne wspomnieć o tym, jak to pojawił się w sypialni z wyrzuconą przez okno koszulką, ani nie mówił do Nataszy „Wenero”. (Pasternak)

А затем, представьте себе, наступила третья стадия – страха. Нет, не страха этих статей, поймите, а страха перед другими, совершенно не относящимися к ним или к роману вещами. *Так, например*, я стал бояться темноты. A potem [...] nadeszło trzecie stadium – stadium lęku. [...] *Na przykład* zacząłem się obawiać ciemności. (Bułhakow)

Okazuje się, że w polskim przekładzie nie zawsze są to identyczne odpowiedniki: *tak* jest bądź wzmocnione operatorem *więc*, bądź zostaje pominięte. Nie ma to jednak większego znaczenia dla komunikowanej treści.

15. *Вообще* – w ogóle sygnalizuje, że mówiący wypowiada ogólną opinię lub podsumowanie czegoś, np.:

Там юнкеры засели. Но они раньше сдались. *Вообще*, бой еще не кончился. Siedzieli tam junkrzy. Ale poddali się wcześniej. *A w ogóle*, walka się jeszcze nie skończyła. (Pasternak)

Плацдарм партизанщины нынешней. *Вообще*, ничего у нас. А obecnie teren działań naszej partyzantki. *W ogóle* nieźle tu jest. (Pasternak)

Вообще, шедшие в квартиру № 50 были снаряжены как следует. *W ogóle* ci, którzy zmierzali pod pięćdziesiąty, byli wyposażeni jak należy. (Bułhakow)

Wyróżnione leksemy wprowadzają pewną restrykcję negatywną do ogólnego stwierdzenia.

Jakkolwiek opisywane operatory mają fakultatywny dla wypowiedzenia charakter, są jednak istotnymi elementami, sygnalizującymi inną płaszczyznę wypowiedzi. Jest to niejako druga linia tekstu. Pełnią one funkcję „nadbudowy metatekstu” względem głównego pola informacyjnego. Omawiane wykładniki związków między fragmentami wypowiedzi są sygnałami

następstwa i porządku logicznego, oświeclają kierunek biegu myśli, wskazują na wagę komunikowanego faktu. Są więc wykładnikami ustosunkowania nadawcy do treści komunikatu, czyli subiektywnego wartościowania faktów, argumentów, wydarzeń. W badanym materiale obok pełnych słownikowych ekwiwalentów semantyczno-funkcjonalnych pojawia się wiele innych wyrażań synonimicznych, poprzez leksemy minimalnie różniące się, aż po całkowity brak ekwiwalentów, prowadzący do zubożenia wartości komunikacyjnej wypowiedzi.

Wyjaśnienie skrótów:

- ISJP – *Inny słownik języka polskiego*, pod red. M. Bańko, t. I–II, PWN Warszawa 2000.
- SR-P – A. Mirowicz, I. Dulewicz, I. Grek-Pabis, I. Maryniak, *Большой русско-польский словарь*. T. I–II, Warszawa – Moskwa 1970.
- WSR-P – *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, pod red J. Wawrzyńczyka, PWN Warszawa 2004.

РЕЗЮМЕ

В статье описываются русские вводные слова и выражения со значением отношения к способу оформления мыслей и их польские эквиваленты. Они имеют факультативный характер, однако являются существенными элементами, образующими вторую линию текста: они сигнализируют логическую последовательность мыслей, объединяют отдельные части текста и указывают на вес передаваемой информации. Кроме словарных эквивалентов в польском переводе появляются разные синонимические выражения, формы, немного отличающиеся оттенком модального значения, и наконец, вводное слово пропускается, в результате чего перевод оказывается обедненным.